

УДК 811.161.2'282'367.622'342(477.82)

Р. С. Зінчук

РЕФЛЕКСИ ДАВНІХ ГОЛОСНИХ У СИСТЕМІ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ І СУМІЖНИХ ГОВІРОК

Зінчук Р. С. Рефлекси давніх голосних у системі словозміни іменників західнополіських і суміжних говірок.

На матеріалі західнополіських і суміжних говірок проаналізовано систему іменникової словозміни в аспекті опису виявів у говіркових закінченнях фонетичних закономірностей досліджуваного ареалу, передусім специфіки рефлексії етимологічних голосних. З'ясовано, що флексійну варіантність у субстантивній парадигмі визначають передусім континуанти давнього **a*, а також етимологічних **o* та **e*, якість рефлексії яких, як правило, залежить від наголосу, що також зумовлює просторову поведінку відповідних словоформ.

Ключові слова: говірка, голосні фонемі, рефлекси давніх голосних, іменник, відмінок, флексія.

Зинчук Р. С. Рефлексы древних гласных в системе словоизменения имен существительных в западнополесском и смежных говорах.

На материале западнополесского и смежных говоров проанализирована система словоизменения имен существительных в аспекте анализа проявлений в диалектных окончаниях фонетических закономерностей исследуемого ареала, прежде всего специфики рефлексирования этимологических гласных. Установлено, что вариантность флексии в субстантивной парадигме определяют прежде всего

континуанти древнього *ǫ*, а також етимологічних **o* і **e*, качество рефлексирования которых, как правило, зависит от ударения, которое также определяет локальное поведение соответствующих словоформ.

Ключевые слова: говор, гласные фонемы, рефлексы древних гласных, имя существительное, падеж, флексия.

Zinchuk R. S. Reflexes of Old Vowels in Noun Word Change System in Western Polisian and Related Patois.

The system of noun word change is analyzed on the material of Western Polisian and related patois to reveal the phonetic regularities in the patois inflection system and the specificity of the reflection processes in etymological vowels in particular. It is ascertained that the inflectional variability in the substantival paradigm is mostly determined by the continuants of the old inflection *ǫ* and also etymological **o* and **e* whose reflection quality depends, as a rule, on the non-stressed position conditioning the position of the corresponding word forms.

Key words: patois, vowel phonemes, old vowel reflexes, noun, case, inflection.

Поліський територіально-мовний простір, який уже «у киеворуську історичну епоху низкою лінгвальних рис виразно контрастував українському півдню» [19, с. 379], досі зберігає свою самобутність, зокрема в народнорозмовній традиції, акумулюючи як архаїзми, так і явища інноваційного характеру на всіх мовних рівнях. Яскраве свідчення такому твердженню – діалектна словозмінна система в аспекті аналізу виявів у говіркових закінченнях фонетичних закономірностей відповідного ареалу, передусім специфіки рефлексії етимологічних голосних, що вирізняє поліські говірки в українському діалектному континуумі.

Фонетична система поліських говорів у XVI – XVII ст. ґрунтовно описана В. М. Мойсієнком [19]. Вокальному складу деяких сучасних говірок Полісся присвячено окремі наукові розвідки О. В. Юсікової [25; 26], Т. В. Назарової [21], О. І. Скопенка [23], О. С. Білої [5], Г. О. Козачук [15], Ю. В. Громика [8]. Континуанти давнього *ǫ* у підляських говірках стали об'єктом уваги Г. Л. Аркушина [2].

Цінний матеріал, що однак потребує ґрунтовного аналізу, містить досліджуване мовне середовище (територія Волинської та Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь), яке віддзеркалює як давні, так і сучасні процеси становлення діалектних фонетичних та словозмінних норм. Живомовні свідчення поліщуків дають змогу простежити локальну специфіку рефлексії етимологічних голосних та робити висновки про причини флексійної варіантності в окремих відмінкових позиціях субстантивної парадигми західнополіських і суміжних говірок.

Досліджуваний ареал вирізняють, передусім, континуанти

давнього *ʒ* – фонемі, яка в більшості українських говорів та сучасній літературній мові представлена голосним *i*, однак у ретроспективному мовному зрізі, за припущенням дослідників, імовірно, «відзначалася винятковою фонетичною нестійкістю і об'єднувала алофони, які частково співвіснували в одній діалектній системі, а частково вживались лише в певних діалектних зонах» [19, с. 80]. Західнополіські говірки зберігають характерну для північноукраїнського мовного континууму залежність якості рефлексії аналізованої фонемі від наголосу. Водночас, за континуантами давнього *ʒ* в іменниковій парадигмі можна простежити східну межу західнополіського говору на рівні субстантивної словозміни. За висновками В. М. Мойсієнка, зробленими на основі детального аналізу поліської фонетичної системи, «західнополіський діалект протиставляється середньо- та східнополіським за виявами *ʒ* в обох позиціях по умовній лінії, що проходить дещо на захід від Горині» [19, с. 84].

Так, релевантним для родового відмінка однини іменників жіночого роду з м'яким кінцевим приголосним основи в більшості обстежених говірок є наголошене закінчення *-i* як закономірна для української мови фонетична зміна флексійного *ʒ* відповідних словоформ субстантивів давніх **-jā*-основ, як-от: *ом землʒ*. Діалектну специфіку оформлення аналізованої відмінкової позиції в межах досліджуваного ареалу виявляють крайні східні говірки. Відповідно до давньої флексії родового відмінка однини іменників колишніх **-jā*-основ згідно з особливостями рефлексії наголошеного *ʒ* в окресленій діалектній зоні фіксовані словоформи з такими закінченнями: *-i'e*: *нема земл'i'e*: (Тишиця Брз.), *-i'e*: *до сим'н'i'e*: (Кам'янка Брз., Вовкошів Гщ.), *-e*: *коло зимл'е* (Великий Чермель Дбр., Адамівка Брз.). В іменниках з основою на депалаталізований шиплячий приголосний виявлено флексію *-ie*: *б'із душце* (Великий Мидськ Кс.).

Такі ж рефлекси давнього *ʒ* під наголосом фіксовано в закінченнях (давніх чи нових, зумовлених граматичною аналогією) інших відмінкових позицій. Названі форманти визначають діалектну специфіку реалізації місцевого відмінка однини іменників у східній говірковій зоні досліджуваного ареалу, пор.: *по вод'i'e* (Великий Мидськ Кс., Тишиця Брз.), *на о'н'i'e* (Тишиця Брз.), *бабушка в сел'це* (Тишиця Брз.), *в душ'i'e*, *на ме'ж'i'e* (Тишиця Брз., Кам'янка Брз.), *на воїн'е* (Великий Чермель Дбр., Постійне Кс., Борщівка Кс., Адамівка Брз.), *в земл'е* (Борщівка Кс., Адамівка Брз.), *пал'аніц'і повикачуйут' на стол'е* (Постійне Кс.), *вона в другом сел'е жилá* (Людинь Дбр.), *вárта ход'іла по сел'е* (Чаква Вл.). Фіксації інших дослідників

свідчать про продовження ареалу таких утворень далі на схід, пор. відповідники в середньополіських говірках: *ў но'з'іє* [7, с. 135], *ў голо'в'є'* [7, с. 57], *б'ла с'тарша ў с'ем'іє* [7, с. 58], *на нової з'ем'л'є* [7, с. 88], *ц'є ў с'ел'є ў нас та'к'є ро'б'іл'ї* [7, с. 29], *у гн'єз'д'є іє /рамк'ї* [7, с. 101], *на окн'є'верес у м'єн'є сто'йт'* [7, с. 108].

Дифтонг *іє* як характерний рефлекс давньої фонемі **ѣ**, яка, на думку Ю. В. Шевельова, зазнала дифтонгізації в усіх позиціях, але далі зберегла дифтонгічну вимову тільки під наголосом [24, с. 402], поширений, за спостереженням Г. Л. Аркушина, у підляських говірках, пор. фіксовані дослідником словоформи місцевого відмінка однини іменників: *в дво'р'іє, по голо'в'іє, на гор'іє, в кун'ц'іє, в пе'ч'іє, по зем'л'іє, по шод'с'іє*, а також *на воїн'є | по вуїн'є || по вуїн'іє, в сил'іє || по сел'є || по сел'іє* [2, с. 65]. Щоправда, інші говірки північноукраїнського мовного континууму, хоч і зберігають дифтонгічний вияв давнього **ѣ** під наголосом [3 I, к. 3, 5, 7], однак мають помітну тенденцію до поступової уніфікації закінчень місцевого відмінка однини іменників давніх *-ā- та *-ǫ-основ через монофтонгізацію дифтонгів.

Форми з наголошеним закінченням *-іє* спорадично фіксовані в називному відмінку множини іменників, оформлених за зразком колишніх *-jā-основ, у східній діалектній зоні досліджуваного ареалу, пор.: *скрин'іє та'к'іє поро'бив* (Гишиця Брз.). Більшою частотністю в говірках окресленої діалектної зони позначена однак флексія *-'є*, пор.: *телиц'є по два м'єтри* (Адамівка Брз.), *так'ї як кострул'є / д'єжк'ї // і скрин'є булі* (Постійне Кс.), *терниц'є там стоїат'* (Чаква Вл.).

Діалектну специфіку реалізації ненаголошеного **ѣ** у західнополіських говірках визначає передусім фонема /и/, пор. фонемний склад звичних для народнорозмовної традиції поліщуків лексем *бида, стина, мишок, видро, циловати, стивати* і под. (див. також відповідні фіксації Г. Л. Аркушина в підляських говірках [2, с. 66]). Типовим для окресленого ареалу рефлексом давнього **ѣ** в ненаголошеній позиції прийнято вважати закінчення *-и* в окремих відмінках субстантивної парадигми. Так, словоформами на *-и* в більшості говірок досліджуваного ареалу, крім південних та східних, представлений родовий відмінок однини іменників жіночого роду з м'яким кінцевим приголосним основи, пор.: *суп вари'єли с квасо́ли, тре ше йако́с' карто́хли на зи́му накопа́ти, хо'ді'є в мі'лостини просі'є*, *клу́ни булі'є так'єйї / полови'є на клу́ни так йак пом'іст / а дал'ї збі'єти тик з гли'єни, доп'іро тико добра́ побáчили / во́ли / слобóди, цибу́лником краси'єли йáйц'а / ну-у с цибу́ли, шо то за постéл'а була́ / витé повтика́ли б с тéйї постéли, коло тéйї йáблуни пúл'а його́ ї*

догна́ла, з ви́шни гол'а́к налама́йім / то проку́рим ту ха́ту йак нибу́д'. Закінчення *-и* родового відмінка однини субстантивів з основою на шиплячий, свистячий та сонорний вібрант (пор. з народнорозмовної традиції досліджуваних говірок: *ка́шу таку́ густу ва́рили і каза́ли шо посл'а ка́ши нимá па́ши, навб'іл'и то жи́'ето / пиани́'ци ма́ло с'ййали, лед' всп'іли до те́йї бу́ри*) І. Г. Матвіяс розглядає як імовірний «наслідок впливу відповідних форм іменників **-ā*-основ, чому сприяло ствердіння кінцевого приголосного основи» [17, с. 49].

Характерною особливістю, що об'єднує більшість досліджуваних говірок, крім південної діалектної зони, невеликих острівних ареалів на території Рівненщини і Пінщини, є ненаголошена флексія *-и* давального та місцевого відмінків однини субстантивів **-ā*-основ, а також місцевого відмінка однини іменників з основою на **-ō-*, пор. відмінкові форми іменників жіночого роду: *тре́ба_и* бу́ло д'івци кусо́к по́л'а дийа́к'еї прикупи́'ти, музи́'ци заплáт'ат' / та́й гра́йе, типе́ра то в ко́струл'ци ва́ру' / а коли́'с' ті́ко чигуни́'е, пиро́гї'е бу́лі'е на ча́рени / і на бл'е́си бу́лі'е / а хл'і́б ше памн'ата́йу на липе́си пиклі́'е, л'і́том шчитáй за́вше на пудло́зи спа́ли, в зми́л'анци до́вг'і́ ч'ес:ид'і́ли, ми́'е то йек го́рох при до́рози вал'е́лис'а, на бире́зи так і зоста́в'а ви́'сити, в ка́ждо́й ко́мнац:и по двана́ц:ат' душ бу́л'ї, без нийа́ко свѣ́тра / в одну́ї соро́ц:и і бос'ако́м, в по́л'ову́ї ла́нци бу́ла, вбива́ли ск'і́ко йе в ха́ти симі́й / до найме́нчих дито́к в коли́'сци / ж'е́ско аж йак поду́майу. Ареал описуваних словоформ охоплює також підляські говірки: *си́д'іти в одні́й'хати* [1, с. 70], *йа /голі́ /но в со́'роц:и* [1, с. 72], *на хресни́ до'рози* [1, с. 178], *на одну́й /подушици сп'ят* [1, с. 214], *на сто́л'ї на мисци по́ставит* [1, с. 216], *в ту́й'шишици* [1, с. 242]. Уплив закономірностей фонетичної системи досліджуваного ареалу на діалектне формотворення аналізованої відмінкової позиції засвідчують і словоформи, фіксовані Ю. В. Громиком у говірці с. Липне Квр., розташованій в ареалі середньополісько-західнополіського пограниччя, пор.: *в кумо́ри, на ха́ти, в тазе́ти, в капу́сти, вс'е́й брига́ди, пу пра́вди, в це́ркви, на гру́би, в ла́мпи, на лі́пи, пу мо́ркви, ба́би, в бу́л'би, на маши́ни, в дулі́ни, на тирі́ни, в пишче́ри, цілей шко́ли, в муг'і́ли, на бире́зи, на дуро́зи, пу пудло́зи, в ша́нци, на пуду́сци, те́й д'івчинци, в місци, ма́чуси, свикру́си, на стр'і́си, в ка́ши, на гру́ши, в уде́жи, пу кал'у́жи, в са́жи, на гуну́чи* [9, с. 104–105]. Представлену давніми писемними джерелами флексію *-и* С. П. Бевзенко справедливо вважає наслідком «чисто фонетичних причин» і не простежує в появі аналізованого закінчення вплив відповідних структур давніх **-jā*-основ [4, с. 56].

І. Г. Матвіяс вважає ймовірними обидва шляхи розвитку флексії *-и*, акцентуючи увагу на ненаголошеній позиції [18, с. 77–78], хоч згодом називає аналізоване закінчення своєрідним місцевим [для поліських говорів. – Р. 3.] рефлексом ненаголошеного **ѣ** [17, с. 52].

Одним із наслідків характерної для північноукраїнських говорів рефлексії **ѣ** у ненаголошеній позиції є закінчення *-и* місцевого відмінка однини іменників, оформлених за зразком давніх **-ѣ-основ* [20, с. 57], пор. із західнополіської народнорозмовної традиції: *пáсли товáр в л'іси, тóк і так'ейі булі^е в клун'эх / на тим тóци ї молоті^ели збиж, висóко на дуби те гниздó, на завóди коло самол'óту^у був, ми^е зáвше хл'іб на чарéни пиклі^е, на горóди бул'бу копáла йакрáз, кáжут' / русáлк'і в жі^ети сид'ёт' і л'акáйут', хто на виритéни / хто на кóворотку пр'éли, мучі^ели йугó в óзе^ури, в дéреви ти жуку^і, зáвше на бóлоти латáт' цивилá; пор. із підляських говірок: в'нашум л'іси [1, с. 180], на бóлоти [1, с. 222], и хо^дил'і по^тому ж^ити [1, с. 270], треба попо^т'агати ... по^плави [1, с. 284], в хо^лмс'к'ім по^в'іти [1, с. 410], jájс'а varýт' f^тот жýту [28, с. 15], із берестейсько-пінських: ў л'іси ночували [23, с. 160], т'реба було ро^бити на ха^з'аїстви [23, с. 171], я була на ху^тыры [14, с. 117], молодые роблять в со^фхозы [10, с. 287]. Більшу супроти літературної норми частотність уживання флексії *-и* в місцевому відмінку однини аналізованих іменників засвідчують і словоформи з говірки с. Липне Квр., пор.: в л'іси, на дуби, на гурóди, в горóуди, на завóди, на бéризи, в кужу^{си}, на слóни, на пристóли, на пóвирси, в л'óси, на пóплави, на пурóзи, пу мурóзи, на рóвири, на базáри, на вагáли, в зóшити, в кóмини, на пирилáзи, на вб'іди, на сáмом вéрси, на гур'іси, на хóлоди, в цéнтри, на ху^тури [9, с. 107], в кр'ісли, на том слóви, на булóти, в с'іни, на кул'іни, в ку^ріти, на вдийáли, в цáрстві, на кул'éси, на пул'іни, на дéрви, в гóци, в кóхри, в жі^{ти}, на вирт'óни, в гóзири, пу хадз'аїстви [9, с. 108].*

Інтегруючий вплив **ѣ**-закінчень місцевого відмінка однини іменників із твердим кінцевим приголосним основи на словозмінний вияв субстантивів із м'якими основами [20, с. 59] перетинається з органічним рефлексом давнього *-и* колишніх **-jѣ-* чи **-ї-*основ [4, с. 46; 17, с. 116] у західнополіських словоформах на зразок в колóд'азі, по н'іхти, на пóли, пор. з народнорозмовної традиції поліщуків: *вже в ко^лód'азі во^ді німа^йе, то на русáлним тéжни вмéрли вихóдили, зайн'év трóх'і по н'іхти молоткóм, йакáс' вáвка на лік^ти, сóнце заїде / а ми ше на пóли / роботи_ш на пóли мóре, на с'óму м'ісци так і внав / то вс'ої ч'ес т'éшко на сéрци посл'а йогó смéрти.*

Відмінкові форми, як-от: *на бригаде, в хате, в банце, в корбце, на лавце, в гладичце, на тиче*; зрідка фіксовані в говірках східної діалектної зони досліджуваного ареалу, репрезентують ще одну локальну особливість субстантивної парадигми. Ненаголошену флексію *-e*, на думку І. Г. Матвіяса, можна вважати фонетичним рефлексом давнього ненаголошеного **ǣ* [18, с. 77]. Т. В. Назарова в поодиноких аналізованих словоформах вбачає передусім вияв «спорадичного вторинного вирівнювання ненаголошених закінчень до наголошених» [20, с. 61].

Менш активно з огляду на відмінкову всеосяжність, однак достатньо продуктивно в аспекті розгляду окремої відмінкової позиції відображені в субстантивній словозміні досліджуваного ареалу наслідки еволюції давнього **o* в новозакритому складі. Рефлекси аналізованого голосного визначають локальну специфіку реалізації родового відмінка множини іменників в обстежених говірках. Етимологічний **o* в закінченні **-овъ*, первісно характерному для аналізованої відмінкової позиції субстантивів колишніх **-ǫ*-основ, однак уже з XI ст. фіксованому в словоформах іменників з основами на **-o-* [4, с. 81], у досліджуваному ареалі реалізований, як правило, у трифонемній системі голосних /i/, /u/, /y/, іррадіацію яких у діалектному просторі визначає наголошена чи ненаголошена позиція та кінцевий приголосний основи (лінгвогеографічне представлення виявів родового відмінка множини іменників, оформлених за зразком давніх **-ǫ-*, **-ǫ*-основ, – кк. 42а, 42б, 42в, 43а, 43б, 44а, 44б, 44в, 45 атласу [11]), пор.: *с'їтали і мак / ніхтó тогд'і ні'знав ти'х наркомáнув / і ні пилі'є стіко / ні б'уло алкаші'в йак тин'ер* (Заболоття Лбм.).

Закріплене літературною нормою закінчення *-'iv* у наголошеній позиції в більшості західнополіських говірок поширене передусім у родовому відмінку множини субстантивів з основою на кінцевий задньоязиковий та фарингальний, в окремих говіркових групах північно-західної, північно-східної діалектних зон та на півдні досліджуваного ареалу фіксоване серед відмінкових форм іменників із кінцевим губним приголосним основи, значно менш активне при формотворенні аналізованої відмінкової позиції інших субстантивів.

Діалектні вияви родового відмінка множини іменників у говірках обстеженої території позначені особливою продуктивністю наголошеної флексії *-ив*, як правило, у відмінкових формах іменників з основою на передньоязиковий консонант, пор. із говірок Волинського Полісся: *ні б'уло вже млинів тих, м'ало б'уло чигунів / тико так'є вилі'к'і горшк'є, робіла в панів і в жидів, братів б'уло*

пй́ат' і с'іс'т^мор итєри, в нас ни бу́ло тут волі́в, ни коні́ї / ни возі́в / ничо́го / все в ко́лхоз бра́ли, коло л'ісів ростє́, па́ра боц'унів, ни бу́ло ти́х дохторів і нишчо́, ни́хто трахторів ни ба́чив, в тих багати́рів позичи́ли, а також фіксації дослідників у підляських говірках: пй́ат' ра́зив [1, с. 70], берестейсько-пінських говірках: то хахлі́ў во́ни тийі́ коза́ки нина́видили [23, с. 164]. Серед форм субстантивів із кінцевим губним приголосним основи аналізоване закінчення поширене передусім у говірках центральної діалектної зони обстеженої території, пор.: три́ц:ит' сно́пів / то пувк'і́нки зва́лис'а, бу́ло ти́х гри́бів по л'іси вс'а́ких, мн'і́го дубі́в у на́шим л'іси, назби́рає хву́ру ба́бів і визе́ по і́агоди, бу́ло жа́бів у вод'і́ коли́с' / типе́р то і́ до ха́ти ни ра́з л'і́зут'.

Наголошена флексія *-ув* визначає специфіку родового відмінка множини іменників, оформлених за зразком давніх **-ǫ*-основ, у говірках східної частини досліджуваного ареалу, пор.: купл'а́ли в пану́в боло́то, бу́ло па́ра шту́к тих жи́дів, па́ра волу́в, тоді́ млі́нів ни бу́ло, іе́здис'ат сно́пів у ко́п'і, бага́ц'ко гри́бів, не бу́ло за По́л'ичи в нас трахтору́в, ба́гато хутору́в спали́ли; пор. також фіксації дослідників в окремих середньополіських говірках: ну сто дво́руу́ в наз бу́ло [7, с. 99], на ве́дро гу́ркуу́ [7, с. 283].

Більшою продуктивністю в народнорозмовній традиції Західного Полісся позначені словоформи з ненаголошеним закінченням *-ув* у родовому відмінку множини іменників, пор.: ни бу́ло е́тих салáтув шо́ типе́р, а тогди́ докуме́нтув ни бу́ло, шо́ вже салáтув побі́тих ли́ж'є́ло / аж стра́шно, горóдув ма́ла ба́гато / а косі́ли то́ ті́ко вру́чну пока́мис' ни бу́ло ше́ комба́їнув ти́х, ми́шк'є́ так'є́ на в'іс'ім пуду́в ші́ли на збо́жже, вучі́лас'а до шти́ро́х клáсув, бригад'і́рув то́ мно́го бу́ло, двана́ц:ит' ме́трув дав ба́т'ко пи́єніци́ за ту ко́білу, ни зна́йу ку́ол'к'і ікта́рув, вс'о́го два́ц:ат' о́с'ім грівн'і́кув пє́нциї́ полу́чила, так'і́х к'є́лі́мкув ма́йу в'іс'ім / і́ все на́чи, то́п'іро́ в ме́не і́єс'ца́ с'ім ону́кув / а де́с'ит' прє́нукув; пор. також фіксації дослідників у підляських говірках: ка́тол'і́кув [1, с. 28], вже́ жа́дних бу́динкув ни бу́ло в нас [1, с. 56], таі́струф [28, с. 46], вис'і́мнájс'і́т' то́ргуф бу́ло [28, с. 172], ро́лак'уф [28, с. 276], у берестейсько-пінських говірках: ни з'на́йу / с'к'і́ко ге́ктару́ бу́ло 'пол'а́ [23, с. 157], дв'і́ фу́ри бан'диту́ [23, с. 172], нэ́ було́ колхозу́в [10, с. 283].

Ненаголошене закінчення *-ів* простежене в родовому відмінку множини іменників із кінцевим задньоязиковим та свистячим приголосним основи в окремих говіркових групах південної діалектної зони досліджуваного ареалу, значно менш активне при

формотворенні аналізованої відмінкової позиції інших субстантивів.

У говірках південної діалектної зони виявлено також словоформи із ненаголошеною флексією *-ив*, пор.: *багато типер ти^х наркоманів / банд'итив різних розвилос'а, тико самол'отив л'етало, йак засі^епл'ат' туді^е з авто^матив / то тико п'ул'і йак дошч, коліс'ни було комбайнів, до триц':аті градусив морозу було, пол'а мали в'іс'ім іктарив, ни знайу ск'іко там тих метрив*; пор. фіксації М. М. Корзонука в західноволинських говірках: *кулесь ни було зависив* [16, с. 73], *ніхто і ни бачив буклажанив* [16, с. 77], *сім гуродив – ідна д'еня* [16, с. 106].

Виразну діалектну специфіку у формотворенні родового відмінка множини іменників, оформлених за зразком давніх **-ǫ-*основ, виявляють говірки східної частини обстеженої території, кількісний склад рефлексів етимологічного **-ǫ-* яких більший, ніж у решті говірок досліджуваного ареалу. Так, наголошену флексійну позицію вирізняють частково монофтонгізовані *-у^в*, *-у^вив*, пор.: *клад'еши з пен'ку^в в ог'он'*, *клинк'ами забив'али з об'ох боку^в в туйу дешу', грибу^в в у нас море, ходили на заріпк' і до йіх / до тих пан'у^вив, триц':ат' сноп'у^вив / так'а пувкоп'а була*. Фіксовані в окресленій діалектній зоні й словоформи із закінченням *-ов*, просторова поведінка якого не пов'язана з акцентуацією, пор.: *ст'али с хутор'ов гонит'*, *м'ати насущит'* *тих грибов на ц'ілу зиму, зуб'ов ним'а зус'ім ўже, бурак'ов не^в с'й'али так, було п'ару тих бан'ачк'ов, ск'іко класов питайиш / ну два ичитай, шис'т^м ге^кт'аров с половиноюу земл'е у бат'ка було*. Відмінкові форми на *-ов* активно вживані в середньополіських говірках, пор.: *т'рох'і^н хутор'оу було* [7, с. 23], *тро^ав'іл'і із вертол'отоу* [7, с. 38], *н'е йел'і ти^е гр'е'боу* [7, с. 48], *н'і^е було иче кол'госпоу* [7, с. 59], *да ста градусоу т'емп'ератури* [7, с. 111], *по с'елу ганч'ароу було* [7, с. 250], *т'рошки ка'пусти / а то гурочкоу* [7, с. 282], *вос'ем к'ілометроу, сноп'ік колоскоу* [22, с. 33], *клопотов, су'с'ідов, ор'іхов, чолов'іков* [6, с. 126].

Найдавніші пам'ятки зберігають форми родового відмінка множини іменників колишніх **-jǫ-*основ, як-от: *вождевъ, дъждевъ, отъ плачевъ* [4, с. 81]. Фіксації подібних відмінкових форм у писемних джерелах пізнішого періоду дають підстави дослідникам стверджувати, що “вже в XV – XVI ст. флексія *-овъ* (у твердій групі іменників) та її різновид *-евъ* (у м'якій групі), *-овъ* або *-евъ* (в іменниках на шиплячий приголосний, а також на *-ц* та *-р*) цілком витіснили старовинні флексії основ на **-ǫ-*, **-jǫ-*” [12, с. 104]. Розвитком *-евъ* → *-юв* → *-ів* [12, с. 104] позначена словозмінна

система говірок досліджуваного ареалу (рефлексія давнього *е у флексії родового відмінка множини іменників, оформлених за зразком колишніх *-jǫ-основ, може перетинатися з аналогічним впливом словоформ із відповідним рефлексом *о [27, с. 306]). Закріплене літературною нормою закінчення -^ʰів родового відмінка множини субстантивів, оформлених за зразком давніх *-jǫ-основ, фіксоване передусім у говірках південної діалектної зони обстеженої території. Більшість говірок Волинського Полісся виявляють опозицію наголошеного -^ʰів та ненаголошеного -^ʰув, пор.: *а бидовáli в:у́нү / бидовáli / там пушли́^е на тої / от:у́^ех н'і́мц'ув тика́ли / на тої ху́тор / пок'энули до́му і все пок'энули / там у йі́дні^ех нас сид'іло шéстєро там хаз'айі́в у клу́ни (Журавлине Ст), ко́ноплі то мо́чі^ели / ск'і́ко там дн'і́в поквásiц'а / нихто́ ни бо́йáвс'а / ни бу́ло нийáк'іх зл'о'д'і́йув / поквásiц'а дн'і́в páру / то'д'і вивол'і́кали і привóзили дудóму (Машів Лбм). У народнорозмовній традиції говірок східної діалектної зони досліджуваного ареалу вживані словоформи з наголошеним закінченням -^ʰув, пор.: *позабирáл'і все од хаз'айі́в у тої колхóз, нас вівзвизли / йак вивозили куркул'ув, постойі́т дн'ув два три / да ї́ осóхне тої л'он. Словозмінну систему говірок східної діалектної зони вирізняють також відмінкові форми субстантивів із кінцевим свистячим приголосним основи, що пережив депалаталізацію, пор.: *с'ім бохунц'ув, máти напечé с'іх млинц'ув, не бу́ло тих голуб'ц'ув йак те'пéр, ку́л'к'і то стар'цув ході́ло, ше дéв'ят' м'іс'ацув там бу́ла, а також пришл'і ми з б'эжанцов, прогнáл'і éтих н'émцов, ше páру хлóпцов бу́ло.***

Окремі флексійні варіанти субстантивної парадигми досліджуваного ареалу позначені наслідками розвитку етимологічних *і та *у, «спорадичне помішування яких відзначене уже в найдавніших писемних пам'ятках з південноруських (українських) теренів» [19, с. 229]. Так, діалектну специфіку орудного відмінка множини іменників у говіркових групах Рівненщини (дубровицькі, суміжні сарненські, володимирецькі й березнівські говірки) та невеликих острівних формаціях на території Волинської області (локачинські, суміжні горохівські, деякі любешівські й турійські говірки) визначає монофтонг [і] після губного в закінченні -ами, пор.: *тепéр все рóбл'ат машинáм'і, мушч'іни кóсам'і косіл'і, дáже ї́ коровáм'і горáл'і, св'іті́ли лáмпам'і, застéл'ут рад'ужкáм'і вс'áк'ім'і да ї́ молóт'ат, вмерáл'і сémіам'і, п'ірог'і з ви'шн'ám'і, молот'і́л'і цепáм'і, серпáм'і жáл'і, волáм'і горáл'і, куркул'ám'і звáл'і, стáли сов'éти войовáти з н'і́мц'ам'і, прачáм'і б'і́ли те с'і́міє (у поданих*

прикладях див. також розвиток давнього *i після інших консонантів: *gorál'i*, *molot'íl'i* і под.). Ареал таких словоформ охоплює також підляські говірки: *vo'lam'i ro'b'ila 'navet* [1, с. 100], *nas ko'l'is' nazíval'i ha'x'lam'i* [1, с. 228], *molot'íl'i / v_ k'lun'i u'í'nam'i* [1, с. 314], *u_ v'ín'kam'i vberut* [1, с. 388], *tak fstúp'íš nohám'i* [28, с. 46], *s'adájut d'í'pč'áta s_ x'lopč'am'i* [28, с. 72], *z rob_ yon'ikám'i* [28, с. 88], *uv'ázujes'a tak'ím'i šnurkám'i* [28, с. 186]. *š'ýjes'a rukám'i* [28, с. 187], *jak vyjižžiel'i stéla / to furmánkam'i* [28, с. 204], *tým'i ščotkám'i* [28, с. 271]. Паралелі відзначено в середньополіських говірках: *n'ím'kam'i pere'ložujuo'á'li* [7, с. 29], *tu'm'i 'palockam'i gorod'í'ü* [7, с. 43], *trut' no'gam'i* [7, с. 53], *molot'ím u'e'nam'i* [7, с. 88], *rukám'i 'u'íl'i* [7, с. 95], *m'í' lá'patam'i ko'pajom* [7, с. 112], *m'i povečer'al'i z die'dam'i* [7, с. 126], *xustka ... č'er'von'in'ka s_ k'ím'í'c'am'i* [7, с. 190], *pračam'i bje'mo* [7, с. 263], *traktoram'i obrobl'ajemo* [7, с. 331].

Етимологічний *у в говірках обстеженого ареалу переважно представлений загальноукраїнським рефлексом [и], за винятком давніх сполук *zy, *ky, *xy, цілковита відсутність написання *ы* в яких у досліджених В. М. Мойсієнком поліських пам'ятках XVI–XVII ст. дає змогу вченому засвідчити очевидність загальносхіднослов'янської тенденції до зміни *zy, *ky, *xy в *zi, ki, xi* [19, с. 250], що вже наприкінці XI ст. простежена в південних говорах, з другої пол. XII ст. – у північних і східних говорах [13, с. 248]. Аналізований фонетичний процес визначає специфіку формотворення окремих відмінкових позицій діалектної парадигми іменників. Так, ненаголошене закінчення *-i* релевантне для родового відмінка однини іменників жіночого роду та називного і знахідного відмінків множини субстантивів із кінцевим задньоязиковим чи фарингальним приголосним основи більшості досліджуваних говірок, пор. форми Р. в. одн.: *ni bu'lo pud'lo'g'i ni v_ ko'go, v'írandoc'ka še taká'ia bulá zv'ít:u od dorod'í, burák daváli / i žom / i gócipk'í sk'íl'ko, navárit' máti čigún vilí'k'í' záterk'í, ni lošik'í / ni mi'esk'í / ni kost'ru'k'í / ničógo, nimá tipér také'í' obuvk'í / ýak za Pól'ušči bulá, dl'a pokazúx'í šos' tam tak'é, togdí'e to vmiráli s_ t'ífu / s_ trasúx'í / шо то vé'l'mi traslá, u_ svik'ru'x'í šeštiro ditě'í, v'ídra то rít'ko bulí'e z bl'ex'í; Н., З. вв. мн.: ну казáli русávk'í / то в_ жím'í русávk'í, мулутíли / булі вже мулутáрк'í / i в_ zás'ík'í те збóже, брáli ýak'í там láx'í i хо'валис' в зимл'áнках / зимл'áнк'í так'í вíкопани булі, два рóк'í пошчі ni хожу' / ni мóжу їти / нóг'í мл'íют'. Наголошена флексійна позиція аналізованих субстантивів представлена словоформами на *-i* передусім у східній та південно-східній діалектних зонах, пор. форми Р. в. одн.: *галушк'í варíли z_ muk'í, m'í' bát'ko був бе'z рук'í, в_ ýogó дочк'í динáц:am' детóк ýe,**

*бáт'ко прийшов с фрóнту биз ног'ї, чїста пишанїц'а биз луск'ї / йак товкачóm обдирéц'а, з ол'х'ї чи з дуба корї надерут'; Н., 3. вв. мн.: хорóши хустк'ї б'їли, нитк'ї красїли, миск'ї / тарилк'ї так'їїї, бочк'ї булі, бул'бани пампушк'ї, гладшк'ї черепїани, гребїонк'ї деревїанїїї, ти лушаїк'ї, грушк'ї сушїли, бурак'ї так'ї цукрóви, мишк'ї булі по'ло'тн'єни, пошлї на воїну чоловик'ї, жук'ї вс'у картóпл'у з'їли, пирог'ї с квасóл'їїу, плуг'ї / бóрони / все своїе булó. Народнорозмовна традиція окремих говірок досліджуваного ареалу засвідчує перетин просторового вияву наголошеного та ненаголошеного -ї в аналізованих словоформах, пор.: *приходит' бат'ко / мо'ло'дїї / ше два свáтал'ник'ї / а то ї три / то д'ад'к'ї ше йак'ї / і так приход'ат' у сватї* (Суськ Квр.), *замóтували онучкáми нóг'ї / так'ї булі сп'їц'áл'ни шнурк'ї / во'лók'ї називáлис'* (Озеро Квр.), *йак кóни зáйдут в:óду / то тїїї / йак вони / пїáвк'ї опчипл'áїїу:а і в'їс'ат по ногáх так'ї йак батог'ї* (Ромашківка Квр.).*

Наведений та проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що флексійну варіантність у субстантивній парадигмі західнополіських і суміжних говірок визначають передусім континуанти давнього **ѣ**, а також етимологічних *o та *e, якість рефлексії яких, як правило, залежить від наголосу, що також зумовлює просторову поведінку відповідних словоформ. Наслідки розвитку давніх *i та *y представлені в іменниковій словозміні говірок досліджуваного ареалу спорадично.

Умовні скорочення назв районів

Волинська область : Квр. – Ківерцівський, Лбм. – Любомльський, Ст. – Старовижівський.

Рівненська область : Брз. – Березнівський, Вл. – Володимирецький, Гщ. – Гощанський, Дбр. – Дубровицький, Кс. – Костопільський.

Література

1. Аркушин Г. Л. Голоси з Підляшшя : тексти / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 536 с.
2. Аркушин Г. Про статус підляських говірок (межиріччя Володавки і Нареві) / Г. Аркушин // *Gwary północnego Podlasia*. – Bielsk Podlaski–Puchły, 2008. – С. 62–68.
3. Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1984–2001.
4. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. – 416 с.
5. Біла О. С. Фонетичні особливості північноукраїнських говірок у зв'язку з суперсегментними характеристиками / О. С. Біла // *Проблеми сучасної ареалогії*. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 144–151.
6. Гладкий П. Говірка села Блїставиці Гостомського району на Київщині / П. Д. Гладкий // *Український діалектологічний збірник*. – К., 1928. – Кн. 1. – С. 93–141.
7. Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко. – К. : Довіра, 1996. – 358 с.
8. Громик Ю. В. Особливості вокалізму говірок Берестейсько-Пінського Полісся в записах місцевого фолклору / Ю. В. Громик // *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі*

Українки. – Луцьк, 2004. – № 6. – С. 109–119.

9. Громик Ю. В. Словозміна іменників у поліській говірці села Липне / Ю. В. Громик // Літопис Волині : всеукр. наук. часопис. – Луцьк : ВНУ Лесі Українки, 2011. – Ч. 10. – С. 104–110.

10. Дьялектны слоўнік Брэстчыны / укл. М. М. Алехнович та ін. – Мн. : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.

11. Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках / Р. С. Зінчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 164 с.

12. Історія української мови. Морфологія / упор. С. П. Самійленко та ін. – К. : Наукова думка, 1978. – 539 с.

13. Історія української мови. Фонетика / відп. ред. В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1979. – 367 с.

14. Клімчук Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся. Фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мн. : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.

15. Козачук Г. Вокалізм надбузько-поліських говірок / Г. О. Козачук // Проблеми сучасної ареалогії / відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 260–265.

16. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62–267.

17. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Рад. школа, 1974. – 184 с.

18. Матвіяс І. Г. Називний, родовий, давальний і місцевий відмінки однини іменників І відміни / І. Г. Матвіяс // Українська діалектологія і ономастика : зб. ст. – К. : Наукова думка, 1964. – С. 64–79.

19. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говірок у XVI – XVII ст. / В. М. Мойсієнко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 448 с.

20. Назарова Т. В. Іменникові ~~-а~~ закінчення в північноукраїнських говорах / Т. В. Назарова // Українська діалектологія і ономастика : зб. ст. – К. : Наукова думка, 1964. – С. 50–63.

21. Назарова Т. В. К характеристике украинского волинско-полесского вокализма / Т. В. Назарова // Общеславянский лингвистический атлас : Материали и исследования. 1970. – М. : Наука, 1972. – С. 47–48.

22. Рябець Л. В. Із спостережень над словозміною іменника у середньополіських говірках / Л. В. Рябець // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 1998. – № 3. – С. 32–36.

23. Скопненко О. І. Берестейсько-пинські говірки : генеза і сучасний стан (історико-фонетичний нарис) / О. І. Скопненко. – К., 2001. – 174 с.

24. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.

25. Юсікова О. Динаміка вокалізму говірки села Хоробичі Городяньського району Чернігівської області / О. Юсікова // Українська мова. – 2007. – № 2. – С. 26–32.

26. Юсікова О. Зі спостережень над системою голосних фонем у поліських говірках / О. Юсікова // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем / ред. В. Мойсієнко, В. Єршов. – Житомир, 2010. – Вип. 22. – С. 310–316.

27. Яворський А. Ю. Українська підляська говірка в поезії Юстини Королько: фонетичний рівень / А. Ю. Яворський // Волинь філологічна : текст і контекст : Лінгвостилістика XXI століття : стан і перспективи : зб. наук. пр. / упор. І. П. Левчук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 17. – С. 303–315.

28. Czyżewski F. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny / F. Czyżewski, S. Warchoń. – Rozprawy Slawistyczne. 9. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1998. – 496 s.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2013 р.